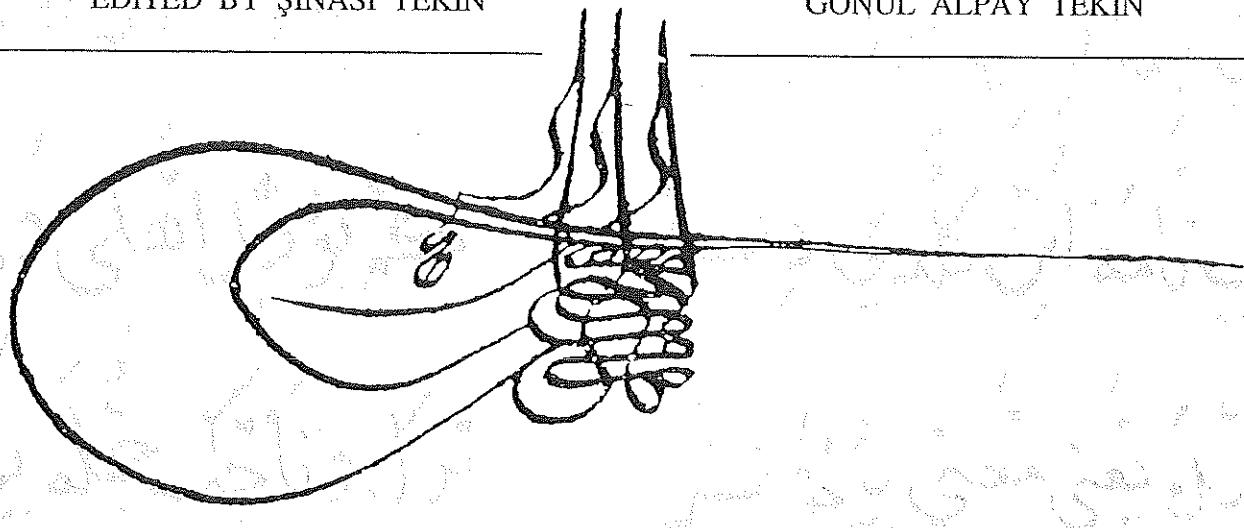

JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 28/1 . 2004

EDITED BY ŞİNASI TEKİN

GÖNÜL ALPAY TEKİN

KAF DAĞININ ÖTESİNE VARMAK
FESTSCHRIFT IN HONOR OF
GÜNEY KUT

ESSAYS PRESENTED BY HER COLLEAGUES AND
STUDENTS

III

Guest Editor
Zehra TOSKA

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations
Harvard University

2004

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
FEN FAKÜLTESİ
TÜRKÇE DIL VE EDEBIYATI ANABİLİM DALI
TÜRKİYE ODAKLı ÇEVİRİ TARİHİ ARAŞTıRMALARI
KÜLTüREL HAFIZA*, UNUTUŞ VE HATıRLAYıŞ İLİŞKİLERİ

Saliha PAKER**

Emeğiyle 'eski'yi dırlıten
Günay Kut için

Yazımada, çeviri tarihiyle unutuşa-karşı-hatırlayış ilişkisi konusunda bazı gözlemlerimi ve düşüncelerimi dile getirmek ictiyorum. Bu bağlamda, Nisan 2003 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümünün düzenlediği "Politics of Remembering" (Hatırlayışın Siyasası) sempozyumunda dinlemek fırsatını bulduğum edebiyat eleştirmeni ve kültür tarihçisi Andreas Huyssen'in iki çalışmasına ve Türkiye'nin 'uzak'/'uzak olmayan' geçmişine odaklanmış, son yıllarda yapılan bazı çeviri tarihi araştırmalarına dephinerek kısa değerlendirmelerde bulunacağım.

Kültürel Hafıza, Unutuş, Hatırlayış

Huyssen, 1994'te yazdığı ve Türkçe'ye *Alacakaranlık Anıları* (1999) olarak çevrilen *Twilight Memories* başlıklı eserinde, hafızayı "şimdiki zamanda bir kültürel kurgu" olarak yorumlamaktan başka, hafızanın *geçmiş* ve *temsil* ile ilişkisine dikkat çekerek söyle der:

"Belleğin kendisi, bizi sahici bir başlangıçta görmek ya da gerçeğe doğrulanabilir bir erişim sağlamaktan çok, geç kalılmışlığında bile ve özellikle de bu yüzden *temsil* danır. Geçmiş, belleğin içinde yalnız bir halde bulunmaz, anı [hatırlama] haline gelmesi için [sözlü, yazılı, görüntülü olarak] dile getirilmesi gereklidir. Bir olayı yaşamak ile onu *bir temsil içinde anımsamak* arasında bir yarının oluşması kaçınılmazdır. Bu çatıktan yakınınak ya da bu çatlağı görmezden gelmek yerine, onu kültürel ve sanatsal yaratıcılık açısından güçlü bir uyarın olarak anlamak gereklidir (...) Anımsamanın tarzi, ele geçirmeden çok bir "recherche", bir arayıştır. Her anımsama kopmaz biçimde geçmiş bir olaya ya da deneyime bağlı olsa bile, *herhangi bir anımsama edimininin zamansal statüsü hep simdidir*, yoksa naif bir epistemolojinin öne süreceği gibi geçmişin kendisi değil. Belleği oluşturan, geçmiş ile şimdi arasındaki bu ince

* Bana *mahfuz*, yani 'saklı olan'ı çağrıstdığı için terim olarak *bellek* yerine 'hafıza'yı tercih ediyorum.

** Boğaziçi Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü.

yarıktr: Bu yarık, belleği güclü bir biçimde canlı kılar, onu arşivden ya da başka bir depolama ve yeniden çağırma sisteminde ayırt eder" (Huyssen 1999:13)¹.

Present Pasts (Şimdiki Zaman Geçmişleri) başlıklı kitabının girişinde ise Huyssen, tarih, hafiza ve modernlik arasındaki ilişkiyi tartışıken, hafızayı elle tutulabilir sanıp da yakalayamadığımız bir konu/kavram olarak niteler; "Hafızayı tanımlamaya çalıştığımız an, elimizden kayıp gidiyor, kültürel, sosyolojik ve bilimsel anlamda onu kavrama girişimlerimizi boş bırakıyor" der (2003:1). Kültürel ya da kollektif hafiza üzerine kurulan söylemlerin yararı ve sömürüstü üzerine on yıldan uzun bir süredir devam eden hararetli tartışmalardan, "tarihçilerle hafızacılar" (2003:4) arasında sürüp giden çekişmeden söz ederken Huyssen, tartışmanın tükenmiş gibi görünmesine karşın önemini koruduğu düşüncesindedir (2003:1). Huyssen, günümüzdeki ayrıcalıklı konumunda hafızanın tarihçilik ile arasında gelişen söyle bir "paradoks'a da dikkat çeker: "Anımsama kültürümüz bir yandan arşiv fikrini ["arşiv tarihçiliğini"] yadsıyor, ama bir yandan da varlığını sürdürbilmek için *arsivin içeriklerine bağlı kalıyor*" (Huyssen 1999:17, vurgu benim).

Bu görüşlerden hareketle çağdaş çeviri tarihçisinin ve yazdığı tarihin, hafiza-unutuş-hatırlış bağlamında nasıl bir işlevi olabilir? Bize bu soruyu sorduran Huyssen'e göre "geçmiş düşünme biçimimiz gün geçtikçe, belli sınırlar içinde kalan ulusal tarihten çok, sınırları olmayan hafızaya yönelmektedir. Bu da modernliğin zaman ve mekanı sıkıştırmasından", başka bir deyişle, birbirine fazlaıyla yaklaştırmasından ileri gelir (2003:4). "Geçmişle şimdiki zaman arasındaki sınır eskiden daha güclü ve istikrarlıydı, ama artık zamansal sınırlar zayıfladı (...) Tarih söylemi, geçmişin geçmiş olarak kalmasını sağlıyordu, geçmişin göreceli istikrarının garantisiydi (...) İster icat ister inşa edilmiş olsunlar, *daima istedığını seçme; istedığını dışlama temeline dayanan gelenekler* kültür ve toplum hayatına biçim veriyordu" (2003: 1, vurgu benim).

Burada, edebiyat ve çeviri bilimcisi André Lefevere'in önemle vurguladığı gibi, eski çağlardan beri süregelen "yeniden yazım" uygulamalarında edebiyat ve kültür tarihçilerinin kullandıkları kaynakları "yeniden yazarlarken" kayda geçirerek istediklerini seçme/vurgulama, istemediklerini de söylemlerinden silme yoluyla çeşitli yönlendirimlere (*manipülasyon*'lara) başvurduklarını hatırlayalım (Lefevere 1992:1-10).

Geçmişteki tarih anlayışını aynı zamanda "modernliğin (Aydınlanmacılığın) sahneye konuluşu" olarak gören, bu anlayışın "tarihten ders alındığı" varsayımu dayandığını ileri süren Huyssen'e geri dönersek (ibid.), onun aşağıdaki sözleriyle Cumhuriyet dönemimizin tarih yazımına, ya da "yeniden yazımı"na bir de şu açıdan eleştirel bakabiliyor: "19. yüzyılda Batı'daki ulus-devletlerin başlıca kaygısı ulusal ve evrensel geçmişlerini seferberliğe çıkarır gibi harekete geçirerek ve anıtlAŞırmaktı; amaç, kültürel, siyasal ve toplumsal bağlamda şimdiki zamanı meşrulaştırmak, ona anlam kazandırmak ve gelecek için bir vizyon yaratıbmaktı". İlerleme fikrine dayanan geleceğe güvenme anlayışı, Batı'ya egemen olduktan sonra "(...) ilerlemenin bedeli geçmiş yaşama ve var olma biçimlerinin yıkımıyla ödendi. Etkin bir yıkım olmadıkça özgürlüşme mümkün değildi. Geçmişin yıkılışı ise *umutusu* beraberinde getirdi" (2003:1-2, vurgu benim).

¹ Alıntılar Kemal Atakay'ın çevirisini, vurgular ve köşeli parantezler benim.

Yukarda belirtilen 19. yüzyıl "model"inin artık geçerli olmadığına işaret eden Huyssen'in gözlem ve değerlendirmeleri her ne kadar Avrupa ve Amerikaya yönelikse de, Batıyi ve kökleri Tanzimat-sonrası "terakki" anlayışına dayanan "ilerleme"yi model alan, geleceğini bu modele göre hayal eden genç bir ulus-devlet olarak Cumhuriyet Türkiyesinin, devrimler yoluyla Osmanlı geçmişinden kopuşuna ve bu kopuştan kaynaklanan unut(turul)uşun, saygın konuma yükselen tarih anlatılarıyla pekişmesine de duygusalıktan uzak, akıcı bir açıklama getirir.

Çeviri tarihi araştırmalarımız açısından asıl önemli olan, tarih yazımının, bir "tahakküm ve ideoloji aracı olarak" uğradığı ağır eleştirilere rağmen, unutuş ve hatırlayış açısından gücünü hâlâ koruduğudur (Huyssen 2003:5). Bu noktada aklımıza şöyle bir soru gelir: Buradan hareketle yazılacak tarih(ler)in nasıl bir konuma sahip olması beklenir?

Yine Huyssen'i izlersek, "aydınlanmacılığa dayanan", "bir çeşit saygın konumlu" tarih ve ondan "ders alınabileceği fikri" meşruluğunu kaybetmiştir (ibid.); ancak "arşivin çekiciliği her zamankinden daha güçlündür"; "geçmişin konu olduğu anlatılarla, geçmişin yeniden kurgulanmasına, [buna Lefevere'in "yeniden yazımı"ni da ekleyebiliriz] yeniden okunmasına, yeniden üretilmesine kültürümüzün her düzeyinde sınırsız bir ihtiyaç duyulmaktadır" (ibid.).

Burada, bu yazının konusu açısından söyle bir sonuca varabiliriz: Çeviri tarihi araştırmalarının önemli bir işlevi, kültürel hafızayı kurcalamak, unutulanı/silineni temsil yoluyla hatırla(t)maya çalışmak ve bu yolda geleneksel anlamda "saygın" bir konuma özenmeyen tarih(ler) yazmaktadır. Anlamlı olan, Huyssen'in dediği gibi, "*şimdiki zamanın eleştirisini yapabilmek için*" hem tarihin yöneldiği geleceğe hem de hafızanın yöneldiği geçmişe ihtiyacımız olduğunu" kabul etmemizdir; "*herhangi bir hatırlama pratiğini seçmemiz değil (...) hafıza kaybının getirdiği mutluluğu besleyen eğilimlere karşı çıkabilecek olanları tercih edip onları güçlendirmemizdir*" (2003: 6, 8 vurgu benim).

İşte bu noktada Türkiye'de çeviri tarihi araştırmalarını hafıza, unutuşa-karşı-hatırlayış ile ilişkilendirecek, söyle bir varsayımda bulunabiliriz: Çeviri tarihi olarak kavramsalıştırdığımız araştırma alanı, geleneksel, resmi, ya da milliyetçi parametreleri aştığı ölçüde, dil, edebiyat ve kültür hafızasını tetikleyebilir, "arayış" yönünde yaptığımız araştırmalar, kurguladığımız anlatılar da silinen/unutulan öğeleri "hatırla(t)m" işlevini yüklenebilir. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, araştırma geleneğimizde "icat" edilmiş geliştirilen paradigmalar içinde silineni, unut(tur)ulunu gündeme getirebilir. Kültür tarihiyle içiçe olan çeviri tarihini birbirinden kopuk dönemler, akımlar yerine bir bütün olarak görmeyi sağlayabilir. Bu tabii ki geliştirebildiğimiz eleştirel bakış açılarına bağlıdır. Birincil saydığımız kaynakların yeniden yazımı olan ikincil kaynakların özellikle eleştirel biçimde okunup değerlendirilmeleri "arayışlarımıza" öncülük edecektir.

Aşağıda degeneceğim, Türkiye odaklı, tamamlanmış ya da sürdürül>mekte olan bazı çeviri tarihi araştırmaları, siyasal, toplumsal, kültürde değişim ve devrimlere, Doğu'dan Batı'ya kayan model arayışlarına rağmen, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında kopukluktan çok değişimi de içeren devamlılığa işaret etmektedir².

Birkaç istisna dışında, Cumhuriyet dönemi edebiyat/kültür tarihi yeniden yazılarda genellikle vurgulanmayan, zaman zaman da tarihsel bakıştan silinen bir başka olgu, Türkçe'ye

² Bkz. Paker (2002:122).

çeviri tarihinin, Arap-Fars edebiyatı ve kültürü ilişkisi bağlamında, Anadolu'da 13. yüzyıla kadar dayandığıdır. Vurgulanan ise, çeviri tarihinin Tanzimat döneminde Avrupa'dan ithal ve aktarımıla başladığıdır. Hilmi Ziya Ülken'in, çeviri tarihini bütünlüğü içinde ele alan klasikleşmiş eseri, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*'nde (1935; *İslam Medeniyetinde Tercümeler ve Tesirler* başlığı altında 1947; 1997) kopukluk yerine devamlılık anlayışının ilk, önemli örneğini buluruz.

Osmanlı döneminde genel *terceme/tercüme* ya da özel *nazire* kapsamında çok çeşitli uygulamalar olduğunu (Andrews 2002; Paker 2002; Toska 2002), çeşitliliğin 19. yüzyılda devam ettiğini, Cumhuriyet dönemine de taşığını hatırlatacak bulgular ortaya çıktıktan sonra günümüzün çeviri uygulamalarına ilişkin eleştirel bakışlarımıza daha derin temellere inebilecektir.

Çeviri Tarihi Araştırmaları

1970'lerin sonundan beri çeviribilim alanında gelişmekte olan analitik nitelikte betimleyici-aydınlatıcı-yorumlayıcı çeviri tarihi araştırmalarının temelde 'hangi metin ne zaman, kim tarafından, kimin "himaye"inde, hangi kültürel/toplumsal bağlamda; neden ve nasıl erek dile çevrilmiş?' sorularından yola çıktığını biliyoruz³. Bu paradigmada içinde bir eserin zamanında ya da gelenek içinde çeviri sayılıp sayılmadığı da araştırmacı için temel çıkış noktalardan biridir. Bugünün egemen ölçütlerine göre çeviri sayılmayan ya da çeviri olduğu unutulmuş bir eser, döneminin çeviri anlayışına göre çeviri sayılmış olabilir; ya da gelenek içinde çeviri özellikleri gizlenmiş bir eserin araştırılmasıyla bu özellikler ortaya çıkarılıp hatırlanabilir, nedenleri incelenebilir⁴. Başka bir deyişle, önemli olan, bir eser ne zaman çevrildiyse o zamanın anlayışına ve beklentilerine göre çeviri olarak tanımlanıp tanımlanmadığıdır. Ayrıca birbirinden farklı döneminin çeviri uygulamaları, tanımları, kavramları ve anlayışları, zaman içinde durağan kalmadığını, sürekli devindiğini varsayıduğumuz erek kültürün tarihiyle organik bir ilişki içinde değil midir⁵?

Nitekim Agâh Sürrî Levend *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde "Eski edebiyatımızda 'terceme', bugünkü 'çeviri'yi aşan geniş bir anlam taşıır" diyerek bir hatırlatmadada bulunur aslında; "terceme" eserleri sınıflandırıp betimleyerek bizi uyarır, ancak nedenlerinin analizine girmez (Levend 1984:80-88). *Avrupa Edebiyatı ve Biz (II)* başlıklı eserinde İsmail Habib (Sevük) ise, "Tercümeyi telakki edişimiz" açısından Tanzimat sonrası ile Cumhuriyet dönemleri arasındaki farkın bilincinde olduğunu hissettirmesine rağmen, mesela Ahmed Midhat'in aktarımlarını, erken Cumhuriyet döneminde egemenlik kazanan, "doğru" olarak kabul ettiği çeviriide "sadakat" normuna odaklı bakış açısından değerlendirmiş ve bu eserlerin topluca "mealen tercüme" olduklarını ifade etmiş, daha sonra yapılan araştırmaların ortaya çıkaracağı gibi, Ahmed Midhat'a özgü birden çok tercüme stratejilerini çeviri edebiyatı tarihinden silmiştir (1941: 36; 608)⁶. Oysa derinlikli çeviribilim çalışmaları bize şunu hatırlatmaktadır: "Sadakat" ve "eşdeğerlik" kavramları ve stratejileri görecelidir; çevirmenin içinde bulunduğu dönemin,

³ Bkz. Holmes (1972/2000); Lambert ve Gorp (1985); Lambert (2002); Lefevere (1992); Toury (1995); Woodsworth (1998); Holmes ve Toury'nin eleştirisi için Pym (1998).

⁴ Bkz. Toury (1995:70).

⁵ "Devingen erek kültür"ün *çoğuldizge* olarak kavramsallaştırılması konusunda, bzk. Even-Zohar (1987/2004).

⁶ Bkz. Bengi (1990) ve Demircioğlu.

şartların egemen olan/olmayan anlayışları ya da (varsı) "norm" olarak nitelenebilecek ölçütleri benimseyip benimsememesine bağlı olarak değişebilir.

Örnek olarak, 14. yüzyılda Türkçe'ye dönderdüm, Türk'ye terceme olundı (Kul Mesud), şerh eyleyem Türkice (Hoca Mesud); 16. yüzyılda terceme...teras...iktibas ider (Latifi); 19. yüzyılda harfi harfine nakle müsaid görülmüyor (Ahmed Cevdet) gibi farklı ifadelerle nitelenen aktarımları ve bunları uygulayan çevirmenleri hatırlamak gerekir⁷. Bu bağlamda, örnek olarak, terceme, nakl, iktibas, tanzir, taklid sayılan uygulamaları araştırırken "neden?", "çevirmenin stratejisi nedir?", "döneminin tarihsel-kültürel bağlamı nedir?" soruları, 'kuşbakışı' araştırmaya hizmet etmez ama derinlikli "arayış" yollarını açacak irdelemelerin çıkış noktası sayılırlar; silineni/unutulanı ortaya çıkarabilecek araştırmmanın yönünü ve kapsamını büyük ölçüde tayin edebileceğinden, başlı başına önem taşırlar.

Daha önceki bir yazımında terceme/tercüme kavramının, Osmanlı dönemlerinde ifade ettiği kültürlerarası aktarım anlayışlarına göre yapılan uygulamalara işaret eden, Osmanlı kültürüne bağlı geniş kapsamlı bir kavram/terim olduğu savunulmuş ve Osmanlı dönemlerine ait terceme/tercüme sayılan eserlerin günümüzde bu ad altında, ait olduğu dönem bağlamında incelenmeleri önerilmişti (Paker 2002: 120, 140)⁸. Zehra Toska da Osmanlı Türk çeviri edebiyatının günümüzün araştırmacıları tarafından değerlendirilmesine yardımcı olacak yaklaşım üzerinde dururken nazire konusunda benzer bir öneride bulunmuştur (Toska 2002:63-66). İncelenmesini daha sonraki araştırmalara bırakarak, bu bağlamda şu noktayı da kaydedeyim: Günümüzde de geçerliğini koruyan bir kavram/terim olarak telif'in ve buna özgü tarihsel uygulamaların taklid ve terceme/tercüme uygulamaları ile karşılaştırılarak aralarında bugün varsayıdığımız farkların, kullanılan stratejiler açısından sorunsallaştırılması da büyük önem taşımaktadır.

Terceme/tercüme, taklid, tanzir, iktibas, nakl gibi kültürlerarası aktarım uygulamalarının önce kendi aralarındaki, sonra da bunların *telif* ile arasındaki sınır belirsizliğini hatırlamak, çağdaş araştırmalara bazı eleştirel sorular yöneltmemizi gerektirebilir. Örnek olarak, 1840'lardan 1980'lere 140 yıllık uzun bir dönemi ele alan, çeviri hareketlerine, etkinliklerine, çeviri eserlere "farklı bir kültür edinme" (Batılılaşma) çabalarının yön verdiği varsayımdan yola çıkararak, "Türk kimliğinin yaratılmasında çevirinin rolü"nü araştıran (1999:8) Özlem Berk, çalışmasının bir bölümünde Jale Baysal'ın *Mütefferika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar* (1968) başlıklı araştırmasını kaynak göstererek 1729-1875 arasında yayımlanmış olan 2900 kitaptan 185'inin Avrupa dillerinden çeviri ("translation") olduğuna dikkat çeker; Meral Alpay'ın *Harf Devriminin Kütiphanelere Yansımı* (1976) adlı çalışmasından aldığı tablo da 1729'dan 1928'e kadar toplam 3534 çeviri olduğunu belirtir (1999:20-21). Ancak bu çalışmada ikincil kaynaklara dayanılarak kabul edilen olgular şu soruları akla getiriyor: İster Türkçe "çeviri", ister İngilizce "translation" olarak adlandırılsınlar, söz konusu eserler ne tür aktarım uygulamalarının sonuçlarıdır? Başka bir deyişle bunlar hangi ölçütlerle göre "çeviri" sayılıp sınıflandırılmışlardır? Bu önemli bir sorudur. İkinci soru ise, Baysal'da "çeviri" olarak sınıflandırılan eserlerin Avrupa dilleri ile sınırlı tutulup Arapça ve Farsçadan yapılan aktarılardan söz

7 Toska (1989; 1991); Dilçin (1991:218); Levend (1984:83); Kaplan (1998:73)

8 Terceme/tercüme ve çeviri ilişkisi için bkz. Paker (2002:127).

edilmemesi nedendir? Acaba ilk sorumuzla mı bağlantılıdır?⁹ Türkiye'de çeviri tarihini Avrupa kültürünün aktarımıyla başlatmak eğiliminin tartışımasını bir yana bırakarak, burada metodolojiyle ilgili daha genel bir soruna geçeyim: Özlem Berk'in de açık yüreklikle ifade ettiği gibi, 1928'den öncesini kapsayan bir tarihsel araştırmada Osmanlı Türkçesinde yazılmış birincil kaynakları [Latin harflerine çevirmeden, dili bilmeden] okuyup değerlendirememek büyük bir eksiklik olarak belirmektedir (1999:8). Tarih araştırmaları açısından Arap harflerinin ve Osmanlı Türkçesinin öğrenilmesi, unutşa-karşı-hatırlayış dinamığında çok önemli bir aşamadır. Bunun dışında, Beylikler dönemi dahil Osmanlı kültürünün çeşitli dönemlerinde üretilmiş olan "çeviri"leri göz önünde bulundurursak, tarih, Türk dili/edebiyatı ve çeviribilim alanlarını kapsayacak disiplinlerarası çalışmaların önemi bir kez daha ortaya çıkar.

Gördüğü gibi, çağdaş çeviri tarihi araştırma paradigmاسının bazı temel sorularından hareketle, çeviri tarihçisinin eşzamanlı olarak birkaç yönde hareket etmesi, daha başka bir çok soruyu ve sorunsalı da gündeme getirmesi münkündür. Yönlerden, unutuş ve hatırlamaya ilgili birkaç *temsil* yönünü son beş yılda yapılan bazı araştırmalara dephinerek örneklendirebilirim:

1923-1960 arasındaki dönemin çeviri tarihini araştıran Şehnaz Tahir Gürçağlar (2001), incelemelerde genel olarak Cumhuriyet döneminin tek önemli çeviri kurumu olarak vurgulanan Tercüme Bürosu'nu, çevirmenlerini ve çevirilerini incelemenin yanında, marjinal sayılış şimdiye kadar incelenmeye layık görülmeyen özel yayınevlerini, bunların çoğunlukla "popüler" nitelikteki çevirilerini, çevirmenlerini karşılaştırma alanına dahil edip erken Cumhuriyet döneminin çeviri anlayışının tekile indirgenemeyeceğini, çoğul olduğunu göstermiştir. Yazarın kurduğu bağlamda, Tanzimat dönemine dayanan Batılılaşma, erken Cumhuriyet döneminde özellikle benimsenen hümanizma kavramı, milliyetçilik, kültür repertuari ve planlaması kavamları, dönemin kültür politikaları, bunların çeviri tizerine gelişen söyleme nasıl yansındığı da değişik sorunsallar çerçevesinde araştırılmıştır. Batı klasiklerinin çevirileri konusunu incelerken Tahir-Gürçağlar tarihsel bağlamını 1897 "Klasikler Tartışması"na da dephinerek kurmuş ve Ramazan Kaplan'ın geniş bir özet eşliğinde, bu tartışmayı oluşturan bazı önemli makaleleri çevrimyazı ile günümüzün okuruna sunduğu *Klásikler Tartışması (Başlangıç Dönemi)* (1997) başlıklı eserini kaynak olarak göstermiştir.

Kaplan'ın çok yararlandığım bu kitabını okurken dikkatimi çeken bir noktaya burada dephinmek isterim: Yazarın, eserini 1997'de yayımladığı halde, ne 1940'ların Tercüme Bürosuna ne de bu kurumun üstlendiği klasikleri çevirip tanıtma misyonuna kısa da olsa herhangi bir atıfta bulunmaması, yüz yıl önceki tartışmayı Cumhuriyet döneminin önemli kültür hareketiyle ilintilendirmemesidir¹⁰. Kaplan'ın eserinde görülen olgu, 100 yıl öncesini ele alıp hatırlatırken, anlatısında o dönemi *temsil* ederken, 60 yıl öncesini kültürel hafızadan silme durumudur. Bu olgunun nedenlerini araştırmak yazının amacı dışında kalır; burada söz konusu olan kültür tarihiyle içiçe olan çeviri tarihinin yazımı ile ilgili bir olgunun tesbitidir. Ancak, bunların dışında şöyle bir gerekliliği de gündeme getirir. Çeviri tarihçisi diğer

⁹ Alpay, "çevirilerin dillerine" göre yaptığı sınıflandırmada 1870-1907 arasında, Arapça ve Farsçadan çevirilerin, birinci konumda bulunan Fransızca'dan çevirilerden sonra, 1908-1917 arasında, ikinci konumda bulunan İngilizce çevirilerden sonra, 1918-1928 arasında da, üçüncü konumda bulunan Almanca çevirilerden sonra yer aldığı belirtir (Alpay 1976:51-52).

¹⁰ Bu durumun daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Paker (2003:1-3).

tarihçiler gibi birincil kaynaklara ulaşmak zorundadır; ancak ikincil kaynakları da bir karşılaştırma aracı olarak kullanırken, bu kaynakların söylemini eleştirel bir biçimde incelemesi, bunların kültürel/toplumsal/ ideolojik bağlamlarını da araştırması ve irdelemesi gereklidir.

Tanzimat sonrası edebiyat-odaklı *terceme/tercüme* söylemini araştırmakta olan Cemal Demircioğlu incelemesine 1889-1969 arasında yayımlanmış olan, ikincil kaynak niteliğindeki edebiyat tarihlerinin söylemini eleştirel bir biçimde inceleyerek başlar. Araştırmasının yörüngeşi, sadece 19. yüzyılın sonu - 20. yüzyılın başlarında bilinmeyen, unutulmuş bir söylemi oluşturan eserlerin, makalelerin arkeolojik kazısı niteliğinde bir araştırmaya sınırlı kalmayıp o dönemin çeviri olgularını, anlayışlarını, (*tasnif, terceme/tercüme, nakıl, taklid, iktibas, nazire* gibi) kavramlarını önceki ve sonraki dönemlerle bağlandılarak kuşatacaktır.

1985-1995 yılları arasında Türkçe çeviri şiir antolojilerini İngilizce ve Fransızca'dan aktarılan eserlere odaklanarak inceleyen İpek Seyaloğlu (2003) "antoloji" kavramının tarihsel bağlamını Türkçe'deki şiir derleme geleneğinde *antoloji*'den çok önce var olan *cönk, mecmua, şuara tezkireleri, müntehabat* ve *güldeste* olgularını inceleyerek kurmuş, bu gelenek içindeki kavramsal/terimsel değişimin tarihsel ve kültürel etkenlere dayandığını göstermiş, bu bakış açısından 1940-1985 arasında yayımlanmış olup *antoloji, seçki, seçmeler* ve *güldeste* gibi başlıklar taşıyan çeviri derlemelerini inceleyerek hatırlatıcı, daha geniş bir karşılaştırma zemini kurmuştur.

Şebnem Susam-Sarajeva'mın araştırmasının bir bölümündé de Osmanlı söyleminde *tenkid*, Tanzimat sonrasında Fransızca *critique*'den Batı eleştiri biçimlerini temsil ettiği için benimsenen *kritik* ve *kritik*'in "öz" Türkçe'ye çevirisini sayılan *eleştiri* kavramları tarihsel bir geçiş süreci çerçevesinde incelenir (2002:85-90). Susam-Sarajeva da Özlem Berk gibi, değerlendirmelerini, birincil kaynakları kullandığına güvenilen ikincil kaynaklar üzerine kurar, ancak ikincil kaynaklara daha eleştirel bakar. 1990'ların başında bile Türk geleneğinde edebiyat eleştirisi nedir ne değildir üzerine yazılan yazılar başlangıç noktası olarak Fransızca *critique* kavramının alındığına, *tenkid* terimine neredeyse hiç de感恩inedigine, *tenkid* kavramı konusunda bir "suskuluk" olduğuna dikkati çeker ve bu suskulüğün ["unutuş" da diyebiliriz] nedenini, özellikle Batı'ya odaklanarak "yeniden yazılan" Türk edebiyat tarihlerine bağlar (2002:87-88); daha sonra *belagat, hal tercümesi* ve özellikle *tezkire* bağlamında Divan edebiyatı geleneğinde mevcut olan *tenkid* uygulamalarını gündeme getirir, okura hatırlatır. Şebnem Susam-Sarajeva, anahatlarıyla özetlemek gerekirse, edebiyat ve kültür eleştirmeni Roland Barthes'in Türkçe'ye çeviri süreciyle feminist eleştirmen Helene Cixous'un İngilizce'ye çeviri süreçlerini karşılaştırmış, kuramların bir kültürden farklı bir kültüre, yapısalcılık ve göstergebilimin Türkiye'ye, Fransız femizminin ise İngiliz ve Amerikan dünyasına "yolculuğunu" incelemiş, çağdaş eleştiri kuramlarının çeviri yoluyla erek kültürlerde nasıl alındığını araştırırken, gördüğü gibi, tarihsel bağlamları da kurmaya özen göstermiştir. Çağdaş çeviri tarihi araştırmalarını Cumhuriyet dönemiyle, özellikle 1928 harf devriminin sonrasında sınırlamanın sakıncaları ortadadır; bu, Osmanlı ile Cumhuriyet kültürleri arasındaki ilişkilerin, kurulabilecek bağların araştırılmasına engel olur, hafıza kopukluğunu da beraberinde getirir.

Yeniden Şehnaz Tahir-Gürçaglar'ın çalışmasına dönerek kısaca bir konuya daha deşinmek istiyorum. Kültür planlaması, ideoloji ve çeviri ilişkisi, bu çalışmada irdeledenen

önemli bir konu olarak belirir. P. Bourdieu'nün yanında I. Even-Zohar'ın araştırmalarına da dayanan kuramsal çerçeveye, planlamanın hem devlet gibi merkezi bir otoriteye hem de kıyıda kalan "serbest kişiler"e ait "bilinçli ya da amaçsız bir müdahale eylemi" olarak ele alınmasını, hem Tercüme Bürosu gibi bir kurumun hem de marjinal konumda bulunan yayinevi ve çevirmenlerin, "kültür repertuarları"na yeni "seçenekler" yaratarak planlama eylemini gerçekleştirmeleri bağlamında incelenmelerini sağlar (2001:23-26; 32-58)¹¹. Tahir-Gürçaglar, daha sonraki bir çalışmasında da 1960'larda *Yeni Ufuklar*, *Yeni Dergi* ve *Cep Dergisi*'nin çeviri yayınlarını bir kültür planlaması hareketi olarak ele alıp irdelemiştir (2002:261-271).

Arzu Eker (2001;2003) de 1980'lerde, özellikle 12 Eylül'den sonra kurulan ve sosyal bilimler alanında çeviriler yayımlayan bazı özel yayinevlerinin çeviri yayın politikalarını incelerken, bunları bir bütün olarak "alternatif" bir kültür planlaması bağlamında irdeleyer. Eker, Even-Zohar'ın (2002) temel kuramsal kategorilerini kullanmanın yanında, "bir planlama hareketinde her adının bilinçli, amaçlı bir müdahale eylemi olması gerekmeliğine" dikkati çeken Gideon Toury'nin (2002) yaklaşımını da, yayinevi kurucuları/editörleriyle yaptığı söyleşilere dayanan analizlerinde benimser (Eker 2001:11-15). Even-Zohar, Toury ve Tahir-Gürçaglar'ın çalışmaları ışığında, Eker'in 1980'lerden sonrasında odaklı, "Türkiye'de kültür planlamasına alternatif bir bakış" önerisini barındıran tezi, mesela Ahmed Midhat'ın da 19. yüzyılın bir kültür planlamacısı olarak düşünülebileceğini bize hatırlatmaz mı? Genellikle çağdaş söylemimizde, çevrilen eserlerin 'keyfi' seçiminden, kurumsallıktan uzak ve 'plansız-programsız' olmasından yakınılan Tanzimat ve sonrasının, yayinevi ve çeviri politikaları açısından yeni baştan düşünülmemesini sağlayamaz mı? Örnek olarak, en başta Ahmed Midhat Efendi'nin, kurdugu matbaa ve gazetesi *Tercüman-ı Hakikat* yoluyla, 40 yılı aşkın bir süre devam ettirdiği pek çeşitli aktarım etkinliklerinin gündeme getirilmesine, bunları geç dönem Osmanlı "kültür repertuar(lar)ı"na yeni "seçenekler" sunan alternatif bir çeviri ve kültür planlaması bağlamında araştırılmasına yardımcı olamaz mı?

Yukardaki gözlem ve düşüncelerden anlaşılacığı üzere, çeviri tarihi bizim için çok boyutlu bir araştırma alanı, bir değil birçok tarihin, geçmişin, içiçe geçtiği bir alandır. Onun için çeviri tarihini tekil görmek mümkün değildir. *Tarihlerin* çoğullugunu görebilmemiz için, *şimdiki zamanda*, unutuşa-karşı-hatırlayışa yönelmemiz gereklidir. Bu da çeviri tarihi olarak tanımladığımız araştırmayı nasıl kurguladığımıza, ne tür sorgulayıcı ve sorunsallaştıracı bir araştırma paradigmasi kurduğumuza, yakın ve uzak geçmişten bize kalan birincil kaynaklara ve tabii, kültür ve edebiyat tarihlerine, çalışmalarına nasıl bir analitik ve eleştirel açıdan baktığımıza bağlıdır. Önemli olan, bireysel metinleri, çevirmenleri, uygulamalarını şu kişi şu metni söylemiş diye sadece betimlemek değil, hangi dönemi araştırıyorsak o döneme ait çeviri tarihinin kültür, edebiyat, dil bağlamını kurmak ve bu birikimlere dayanarak *şimdiki zaman* ile ilişkilendirmek, çevirilerin, çevirmenlerin, uygulamalarının ve yarattıkları çevirilerin konumlarını ve işlevlerini iktidar ilişkileri ve ideoloji bağlamlarında da araştırmak ve anlamlandırmak, eleştirel biçimde yorumlamak, onları, Huyssen'in sözleriyle, *bir temsil içinde* hatırlamaktır.

¹¹ Bkz. Even-Zohar (2002).

Kaynaklar

- Alpay, Meral (1976) *Harf Devriminin Kültüphanelere Yansınması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Andrews, Walter G. (2002) 'Starting Over Again: Some Suggestions for Rethinking Ottoman Divan Poetry in the Context of Translation and Transmission', Saliha Paker (yay.haz.) *translations: (re)shaping of literature and culture*, İstanbul: Boğaziçi University Press, 15-40.
- Baysal, Jale (Bugra) (1968) *Mittefferika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Bengi, İşin (1990) *A Re-evaluation of the Concept of Equivalence in the Literary Translations of Ahmed Midhat Efendi: A Linguistic Perspective*, (yayınlanmamış) Dilbilim Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Berk, Özlem (1999) *Translation and Westernisation in Turkey (from the 1840s to the 1980s)*, (yayınlanmamış) Çeviribilim Doktora Tezi, Centre for British and Comparative Cultural Studies, Warwick Üniversitesi.
- Demircioğlu, Cemal (tartamlanmakta) *Ottoman Turkish Discourse on Literary Translation in the Post-Tanzimat Period: Rethinking the Concept of Translation*, Çeviribilim Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Dilçin, Cem (1991) *Mes'ud bin Ahmed, Süheyl il Nev-bahar, İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Eker, Arzu (2001) *Publishing Translations in the Social Sciences since the 1980s: An Alternative View of Culture Planning in Turkey*, (yayınlanmamış) Yazılı Çeviri Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Eker, Arzu (2003) "The Background of Translations in the Social Sciences: Publishers as Culture Planners", Barbara Blackwell, İsmail Boztaş, Christoph Veldhues (yay.haz.), *Translation Studies in the New Millennium: Proceedings from the 1st International Conference on Translation and Interpreting*, Bilkent University, Ankara, 183-191.
- Even-Zohar, Itamar (2002) "The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer", Saliha Paker (yay.haz.) *translations: (re)shaping of literature and culture*, İstanbul: Boğaziçi University Press, 166-174.
- Even-Zohar, Itamar (1987/2004), "Yazınsal Çoğuldizge İçinde Çeviri Yazının Durumu" (çev. Saliha Paker), Mehmet Rifat (haz.) *Çeviri Seçkisi-2. Çeviri(bilim) nedir? Başkasının Bakışı*, Dünya Kitapları, 191-201.
- Holmes, James S. (2004) "Çeviribilimin Adı ve Doğası" (çev. Ayşenaz Koş), Mehmet Rifat (haz.) *Çeviri Seçkisi-2. Çeviri(bilim) nedir? Başkasının Bakışı*, Dünya Kitapları, 165-182.
- Huyssen, Andreas (2003) *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford, California: Stanford University Press,
- Huyssen, Andreas (1999) *Alacakaranlık Anıları. Bellek Yitimi Kültüründe Zamani Belirlemek*, (çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Ramazan (1998) *Klásikler Tartışması (Başlangıç Dönemi)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Lambert José ve van Gorp, Hendrik (1985) "On Describing Translations", Theo Hermans (yay.haz.) *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*, Londra: Croom Helm, 42-53.
- Lambert, José (2002) "Models for Descriptive Research: 1976-1996" Saliha Paker (yay.haz.) *translations: (re)shaping of literature and culture*, İstanbul: Boğaziçi University Press, 195-217.
- Lefevere, André (1992), *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*, Londra/New York: Routledge.
- Levend, Agâh Sırı (1971/1984) *Türk Edebiyatı Tarihi Cilt.I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Paker, Saliha (2002) "Translation as *Terceme* and *Nazire*. Culture-Bound Concepts and their Implications for a Conceptual Framework for Research on Ottoman Translation History", Theo Hermans (yay.haz.) *Crosscultural Transgressions: Research Models in Translation Studies II: Historical and Ideological Issues*. Manchester: St. Jerome, 2002. 120-143.
- Paker, Saliha (2003) "The 1897 'Classics Debate' as a Focus for Examining Change in Ottoman Conceptions of Translation and its Practice. (<http://www.soas.ac.uk/literatures/Projects/Translation/translationprogrammeone.html>) *Translations and Translation Theories East and West*, Workshop Two: Understanding Translations. Across Cultures, 19-20 June 2002, Centre for Asian and African Literatures (School of Oriental and African Studies & University College London), Londra.
- Pym, Anthony (1998) *Method in Translation History*, Manchester: St. Jerome.
- (Sevük), İsmail Habib (1941) *Avrupa Edebiyatı ve Biz. Garptan Tercümeler II*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Seyaloğlu, İpek (2003) *Anthologized Poetry from English and French in Turkish Translation, 1985-1995*, (yayınlanmamış) Yazılı Çeviri Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Susam-Sarajeva, Şebnem (2002) *Translation and Travelling Theory. The Role of Translation in the Migration of Literary Theories Across Culture and Power Differentials*, Karşılaştırmalı Edebiyat Doktora Tezi, University College London. (Yayınlanacak: Susam-Sarajeva, Şebnem *Theory Travels Through Translation*, Amsterdam and New York: Rodopi).
- Tahir-Gürçağlar, Şehnaz (2001) *The Politics and Poetics of Translation in Turkey: 1923-1960*, (yayınlanacak) Çeviribilim Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

- Tahir-Gürçaglar, Şehnaz (2002) "Translation as Conveyer: Critical Thought in Turkey in the 1960s", *Works and Days*, Mike Sell (yay.haz.) *Vectors of the Radical: Global Consciousness, Textual Exchange, and the 1960s*, 39/40, Vol.20, Nos.1&2, 253-276.
- Toska, Zehra (1989) *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirişi*, (yayınlanmamış) Eski Türk Edebiyatı Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Toska, Zehra (1991) "Kelile ve Dimne'nin Türkçe Çevirileri", Günay Kut ve Göntül Alpay Tekin (yay.haz.) *Journal of Turkish Studies*, 15, Fahir İz Festschrift II, Harvard University, 355-380.
- Toska, Zehra (2002) "Evaluative Approaches to Translated Ottoman Turkish Literature in Future Research", (çev. Engin Kılıç), Saliha Paker (yay.haz.) *translations: (re)shaping of literature and culture*, İstanbul: Boğaziçi University Press, 58-74.
- Toury, Gideon (1995) *Descriptive Translation Studies and beyond*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Toury, Gideon (2002) "Translation as a Means of Planning and the Planning of Translation: A Theoretical Framework and an Exemplary Case", Saliha Paker (yay.haz.) *translations: (re)shaping of literature and culture*, İstanbul: Boğaziçi University Press, 148-165.
- Ülken, Hilmi Ziya (1935/1997) *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Woodsworth, Judith (1998) "History of Translation", Mona Baker (yay.haz.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Londra/New York: Routledge.